

DOI: 10.31648/pw.6867

MATEUSZ KLEMPERT

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0415-7614>

Kossakowski Foundation

HISTORIA MAJĄTKU LACHOWICZE ORAZ ORDYNACJI LACHOWICKIEJ

History of the Lachowicze estate and the Lachowicze entail

ABSTRACT: The subject of this article is the history of the Kossakowski counts' representation on the Lachowicze estate. The entailment functioning dates from 1858 to its abolition by the last representative in 1923/24 or in 1939, when the Second Republic of Poland government introduced the act abolishing all family representation. To date, no documents have confirmed the actual existence of the Kossakowski representation and all references to this subject were reproduced from 19th-century armorials. An analysis of the preserved source material has made it clear that Kossakowski family efforts to secure their property were successful, and in 1882 they received approval in the Russian Empire.

KEYWORDS: Kossakowski family, XIX century, Lachowicze, entailment

Ordynacje rodowe tworzone głównie z myślą o zabezpieczeniu wielkich majątków, przed ich podziałem, sprzedażą, a także ewentualnym upadkiem. Utworzenie jednego niepodzielnego „państwa” miało gwarantować prestiż rodu i pozycję w społeczeństwie, ale co najważniejsze zabezpieczenie finansowe (Zielińska 1977, 27). Z punktu widzenia prawnego o r d y n a c j a : „to instytucja prawna, wiążąca pewien majątek, jako całość niepodzielną i niepozbywalną, z pewnym rodem na zawsze, przy czym dziedziczenie majątku przez członków danego rodu następuje w myśl zasad primogenitury” (Meleń 1929, 92). Dlatego też największe rody starały się o zabezpieczenie swoich ziem właśnie poprzez tworzenie ordynacji. Do jednej z takich rodzin należeli w XIX wieku również hrabiowie Kossakowscy.

Pierwsze majoraty powstały jeszcze w czasach Rzeczypospolitej Obojga Narodów, kolejne ukształtowały się już w nowej rzeczywistości porzoborowej. Główne założenie ordynacji, zapisane w akcie fundacyjnym, brzmiało: „istnieć ma [...] po wieczne czasy, w niczym nie zmieniona i przez nikogo nie nadwyrężona” (Kościński 1906, 52), a jej cel to: „ucieleśnienie, urzeczywistnienie [...] zapewnienie długotrwałego bytu nazwisku fundatora, [...] zapewnienie jego rodowi bogactwa i znaczenia” (Meleń 1929, 19). Jednak zmiany polityczne na ziemiach polskich

w latach 30. i 40. XX wieku przyniosły w końcu kres istnieniu rodzinnych fundacji¹ (Dz.U. 1939 poz. 417).

Funkcjonowanie ordynacji hrabiów Kossakowskich na Lachowiczach (Jel[ski] 1884, 56) datuje się od 1858 roku, czyli od momentu złożenia prośby o jej utworzenie przez Stanisława Szczęsnego², do jej zniesienia na przełomie lat 1923-1924³ bądź też 1939 roku, czyli daty wprowadzenia ustawy znoszącej wszelkie ordynacje rodowe. Należy jednak zaznaczyć, iż to jedynie przyczynek do badań, gdyż materiał źródłowy poświęcony temu zagadnieniu jest dość ubogi i na jego podstawie istnieje tylko możliwość odtworzenia historii ordynacji bez jej dokładniejszego funkcjonowania.

W niniejszym artykule wykorzystano archiwum Kossakowskich, obecnie rozproszonym po polskich i zagranicznych instytucjach naukowych, a także dokumenty częściowo przechowywane przez spadkobierców rodu, w ich prywatnych archiwach domowych. Z dostępnych opracowań jedynie w kilku miejscach widnieje zapis o zatwierdzeniu i funkcjonowaniu ordynacji Kossakowskich. Jako pierwszy pisał o tym Teodor Żychliński (Żychliński 1890, 145-146), natomiast kolejne wzmianki pojawiły się u Mariusza Kowalskiego, który powołując się na Romana Aftanazygo, napisał tak samo jak Żychliński, że istniała i uzyskała ona zatwierdzenie w 1882 roku (Kowalski 2013, 262, 275; Aftanazy 1992, 237).

Historia majątku lachowickiego sięga czasów pierwszej Rzeczypospolitej, kiedy dobra te należały do Korony. Na początku XVII wieku stały się własnością rodu Chodkiewiczów i w ich posiadaniu pozostawały do 1620 roku, kiedy to Jan Stanisław Sapieha⁴ poślubił Annę Chodkiewiczównę. Po śmierci Jana Karola Chodkiewicza⁵, ojca Anny, nastąpił spór pomiędzy Chodkiewiczami a Sapiehami o majątek lachowicki:

¹ W odrodzonej Rzeczypospolitej Polskiej, uchwalona w 1921 r. konstytucja marcowa zniosła tytuły szlacheckie, a również to, co się z nimi wiązało – przywileje. Wielkie majątki ziemskie, jakimi były ordynacje, przetrwały do 1939 r. Wybuch II wojny światowej uniemożliwił realizację ustawy znoszącej fideikomisy. Po stronie wschodniej, na ziemiach zagarniętych przez Związek Radziecki, wszystkie ordynacje zostały upaństwowione. Ostateczny kres wielkim majątkom przyniósł 1944 r., kiedy wprowadzono dekret o reformie rolnej (Kowalski 2013, 273-274).

² Stanisław Szczęsnny Kossakowski (ur. 4 I 1795 r. w Hamburgu, zm. 26 V 1872 r. w Warszawie) – syn Józefa Dominika, łowczego wielkiego litewskiego i Ludwiki Potockiej, wojewodzianki ruskiej; sekretarz poselstwa rosyjskiego w Rzymie, dyplomata, tajny radca stanu, senator, ostatni prezes Heroldii Królestwa Polskiego (Reychman 1968-1969, 286-287; Klempert 2015, 49-50).

³ O zniesieniu ordynacji lachowickiej wspomina Andrzej Kossakowski, syn ostatniego ordynata, w przygotowanym życiorysie ojca. Niestety, poza wymienionymi latami, nie znajdują się tam informacje wyjaśniające, dlaczego właśnie w tym czasie Stanisław rozpoczął starania o likwidację rodzinnej ordynacji.

⁴ Jan Stanisław Sapieha (ur. 25 X 1589 r. w Mołodecznej, zm. 10 IV 1635 r. w Lachowiczach) – syn Lwa Sapiehy, hetmana wielkiego litewskiego, kanclerza wielkiego litewskiego, marszałka sejmu oraz jego pierwszej żony Doroty Firlejówny; marszałek wielki litewski, marszałek nadworny litewski (Sapiehowie 1891, 1-11; Lulewicz 1992-1993, 624-629).

⁵ Jan Karol Chodkiewicz (ur. w 1560 r., zm. 24 IX 1621 r. w Chocimiu) – syn Jana Hieronima, marszałka wielkiego litewskiego, kasztelana wileńskiego oraz Krystyny Zborowskiej; hetman wielki litewski, wojewoda wileński (Dobrowolska 1937, 367-368; Podhorecki 1997).

Zgon hetmana Jana Karola Chodkiewicza wywołał głośny w owym czasie proces Sapiehów z Aleksandrem Chodkiewiczem, wojewodą trockim, który, zsyłając się na zapis brata swego hetmana, w księgach ziemskich orszańskich 22 stycznia 1619 roku oblatowany, dowodził, że familja Chodkiewiczów ma na Bychowie i Lachowiczach ordynacją, i jako starszy w rodzie majątki te po śmierci brata zagarnął (Sapiehowie 1891, 5-6).

Pomimo trwającego sporu, dobra te, wyrokiem sejmu z 1625 roku, dostały się Sapiehom i pozostawały własnością rodu do II połowy XVIII wieku, kiedy to Marianna, córka Jerzego Felicjana Sapiehy⁶, sprzedała je Michałowi Józefowi Massalskiemu⁷, hetmanowi wielkiemu litewskiemu⁸. Wówczas w skład majątku lachowickiego wchodziły: miasto Lachowicze, zamek oraz folwarki: Stare Lachowicze, Ożowicze, Żerebkowicze, Zubielewicze, Hołdowicze, Mysłoboże, Litwa i Wodiazyn (Sapiehowie 1894, 343). Po hetmanie dziedzicem majątku lachowickiego został Ignacy Massalski⁹, biskup wileński, który drogą zamiany na inne dobra koronne przekazał je państwu (Aftanazy 1992, 236).

22 czerwca 1793 roku, dekretem Stanisława Augusta Poniatowskiego, Lachowicze przypadły Szymonowi Marcinowi Kossakowskiemu¹⁰. Według Hugona Kołłątaja była to zwyczajna grabież dóbr Rzeczypospolitej i jak sam pisał:

Skarb publiczny, pomnożony tak znacznie od seymu konstytucyjnego na utrzymanie wojska i opatrzenie pospolitych potrzeb, stał się łupem drapieżnej rokoszan chciwości. [...] I tak hetmanowi Kossakowskiemu dobra Lachowicze dziedzictwem nadali (Kołłątaj 1793, 253-254).

Nadanie to sprawiło, że do państwa powróciło niegdyś przyznane Kossakowskim starostwo gulbińskie, które od słynnej wyprawy Franciszka Nikodema z 1605 roku należało do rodziny (LBN. AK. F99-17).

⁶ Jerzy Felicjan Sapieha (1680-1750) – syn Franciszka Stefana Sapiehy, koniuszego wielkiego litewskiego, marszałka sejmu grodzieńskiego oraz Anny Krystyny Lubomirskiej; wojewoda mściślawski, generał major wojsk litewskich, marszałek Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (Palkij 1994, 16-18).

⁷ Michał Józef Massalski (1700-1768) – syn Jana Massalskiego, starosty grodzieńskiego i Anny Wołowicz; hetman wielki litewski, pisarz wielki litewski, wojewoda mściślawski, kasztelan trocki, wileński, hetman polny litewski, marszałek Trybunału Litewskiego (Zielińska 1975, 141-143).

⁸ Sprzedaż dóbr nastąpiła 8 października 1760 r. za sumę 950 tys. zł i 700 czerwonych zł.

⁹ Ignacy Massalski (1727-1794) – syn Michała Józefa Massalskiego, hetmana wielkiego litewskiego i Franciszki Ogińskiej; biskup wileński, pisarz wielki litewski, członek Komisji Edukacji Narodowej (Szybiak 1975, 135-139).

¹⁰ Szymon Marcin Kossakowski (ur. w 1740 r. w Szyłach, zm. 25 IV 1794 r. w Wilnie) – syn Dominika Kossakowskiego i Marianny Zabiełło; starosta zosielski, marszałek konfederacji powiatu kowieńskiego, członek Rady Nieustającej w latach 1786-1788, samowładny hetman polny, hetman wielki litewski, konfederat barski, targowiczanie (Konopczyński 1968-1969, 288-293).

We władaniu hetmana litewskiego pozostawały Lachowicze do 1794 roku. Po jego śmierci, razem z Lukojniami, przekazano je jego żonie Teresie Potockiej¹¹ (Żychliński 1890, 62). W imieniu Potockiej dobrami tymi zarządzał Józef Antoni Kossakowski¹², późniejszy adiutant cesarza Napoleona, i czynił to do swojej śmierci w 1842 roku, chociaż prawem lennym dobra te powinien objąć Józef Dominik¹³, syn Michała¹⁴.

Do czasu przejęcia majątku przez Kossakowskich z linii wojtkuskiej Józef Antoni, Stanisław Szczęsny oraz przedstawiciele linii marciniskiej (LPAH. Kossakowscy. F1279. inw. 1. sygn. 84, k. 352r-352v.) współpracowali ze sobą w związku z utrzymaniem i rozwojem dóbr, o czym świadczy pozostawiona korespondencja, w której przedstawiano m.in. wybory poszczególnych zarządców majątku oraz podział dochodów. Kossakowscy dzielili się zyskami z lenności po równo. Po odliczeniu wszystkich procentów i długów każdemu przypadała 1/4 uzbieranej sumy (LBN. AK. F99-252, k. 2r).

Brak jednego właściciela i konkretnych działań ze strony rodziny sprawił, że w lenności pojawiły się duże nadużycia i kradzieże, o czym informowano w liście Stanisława Szczęsnego z prośbą o zajęcie konkretnego stanowiska:

W końcu projektuje i przedstawiam: że ważność interesów Lachowicz wymaga, iżby JW^y Hrabia sam na Kontraktach znajdował się obecnym, a w przeciwnym razie prezydentowi Kobylińskiemu stosowną udzielona była plenipotencja, gdyż ten zacny mąż, jak utrzymuje JW^o Hrabiego z 4^{tey} części na połowę majątku Lachowicz przenieść prawnie zamyśla; nadto wierzytelnie przekonywa, jakoby do dnia dzisiejszego do 300,000 zł pol. JW^o Hrabiego uszukano; z nadmienienia jeszcze, że posyłające się Adwokatowi Pawłowskiemu do St. Petersburga znaczne summy celem popierania proces [...], nie powinien się wcale JW^o Hr. dotyczyć!!! zatem osądzić Jaśnie Wielmożny Hrabia te ważne okoliczności i raz ostatecznie zdecydować (LPAH. Kossakowscy. F1279. inw. 1. sygn. 84, k. 366r).

¹¹ Było to możliwe dzięki wstawiennictwu i opiece generała Tomasza Wawrzeckiego, wojewody Józefa Niesiołowskiego i Ignacego Tyzenhauza.

¹² Józef Antoni Kossakowski (w 1772 r. w Marciniuskach, zm. 28 X 1842 r. w Lukojniach) – syn Antoniego Kossakowskiego i Eleonory Straszewicz; adiutant Napoleona I, generał wojsk francuskich, gubernator Moskwy w czasie wyprawy wojennej w 1812 r. (Kossakowska-Szanajca 1968-1969, 276-278).

¹³ Michał Kossakowski (ur. 23 VII 1733 r. w Królewcu, zm. 18 I 1798 r. w Wojtkuskach) – syn Dominika Kossakowskiego i Marianny Zabiełło; podstoli kowieński, marszałek sądów kapturowych powiatu wilkomierskiego, kasztelan witebski, wojewoda witebski, wojewoda brasławski (Wileńska Izba Państwowa, k. 134; Rabowicz 1968-1969, 278-280).

¹⁴ Józef Dominik Kossakowski (ur. 16 IV 1771 r. w Wojtkuskach, zm. 2 XI 1840 r. w Warszawie) – syn Michała Kossakowskiego i Barbry z Zyberków primo voto Tyzenhauzowej; łowczy Wielkiego Księstwa Litewskiego, poseł Sejmu Czteroletniego, szef 2. Pułku Piechoty Wielkiego Księstwa Litewskiego, szef 1. Pułku Strzelców Celnych Litewskich (Homola 1968-1969, 274-276; Klempert 2014a, 138-142).

Po śmierci generała Józefa Antoniego doszło do sporu pomiędzy Kossakowskimi z Wojtkuszek a Kossakowskimi z Marciniszek i Żejm o prawa do Lachowicz¹⁵. Ogłoszony ukaz nakazywał Izbie Skarbowej Mińskiej zbadanie owej sprawy, gdyż lenność mogła być dziedziczona tylko przez jedną osobę, a nie przez całą rodzinę i co się z tym wiązało wspólne dzielenie się dochodami (LBN. AK. F99-252, k. 2r). Od tego okresu, tj. od 1842 do 1850 roku, toczył się spór, który według jednego z zarządców był: „mocno skrzyżowany [ze względu na – M. K.] znaczne skarbowe naliczenia y processa” (LPAH. Kossakowscy. F1279. inw. 1. sygn. 79, k. 28r).

W trwającym konflikcie rodzinnym chodziło o ustalenie starszeństwa w rodzinie Kossakowskich. Rozpatrywano zatem dwie kwestie: czy starszy jest potomek starszego brata hetmana wielkiego litewskiego, w tym wypadku Stanisław Szczęsny z linii wojtkuskiej, czy też potomek starszego wiekiem synowca hetmana – Szymon z linii marciniskiej¹⁶. Zanim sprawę rozstrzygnął sąd powiatowy w Słucku, zdecydowano się na kompromisowe rozstrzygnięcie tek kwestii. Na arbitra wybrano Kletę Burbo, marszałka guberni kowieńskiej, sprawującego swoją funkcję w latach 1849-1852 (Bairašauskaitė 1997, 434). W długim sporze uznał on prawa do lenności lachowickiej Kossakowskim z linii wojtkuskiej. Po uregulowaniu sprawy majątku Stanisław Szczęsny, pomimo że nie był zobowiązany do dalszego płacenia pozostałym członkom rodziny, do swojej śmierci wypłacał im odpowiednie sumy. Poszczególnymi zapisami z 4 marca i 6 maja 1850 roku przyznał on Szymonowi 1/4 dochodu, Franciszkowi 1/8 dochodu oraz dla małoletnich Franciszka i Jarosława łącznie 1/8 dochodu (ARK. LN. Notatki, k. 7v; LBN. AK. F99-252, k. 3r). Proces ten doprowadził również do uporządkowania sytuacji prawnej większości dóbr majorackich w Cesarstwie Rosyjskim: „Wszystkie wielkie i małe lenności zostały przez zasadniczy ukaz senacki, zapadły przy rozstrzygnięciu sporu familijnego hr. Kossakowskich, zrównane pod względem praw i obowiązków z majoratami prawdziwymi [...]” (Korwin-Milewski 1910, 50-51).

Po objęciu majątku lachowickiego, w 1854 roku, rozpoczęto proces porządkowania i reformowania majątku. Stanisław Szczęsny wprowadził pewne ulepszenia i zniósł ciężary ponoszone przez poddanych, m.in. dwa dni pańszczyzny, daniny, a także wprowadził sądy włościańskie (FK. Kossakowski, 78-79; Korotyński 1872, 14). Dzięki przeprowadzonym zmianom majątek lachowicki liczący wówczas ok. 7794 dziesięcin (ČDM, Ta-5236, alb. 53, p. 57, fot. 3728) (ok. 8515 ha) dawał czysty dochód w wysokości 16 tys. rubli rocznie (LBN. AK. F99-252, k. 2r).

¹⁵ O przedstawicielach Kossakowskich z Wojtkuszek, Marciniszek oraz Żejm pisałem w artykule poświęconym tytułowi hrabiowskiego rodziny (Klempert 2017, 337-347).

¹⁶ Szymon Kossakowski (ur. 20 X 1777 r. w Marciniszkach, zm. w 1828 r. tamże) – syn Dominika Kossakowskiego i Marianny Zabięło; kasztelan inflancki (Żychliński 1890, 95).

W 1858 roku Stanisław Szczęsny wraz z żoną, Aleksandrą z hrabiów de Laval¹⁷, dziedziczką wielkich majątności w Cesarstwie Rosyjskim i właścicielką pałacu oraz posesji w Warszawie przy ulicy Nowy Świat 19, postanowili utworzyć m a j o r a t. Pierwsze informacje na temat podjętych działań tworzenia fideikomisu pojawiają się we „Wspomnieniach” ich syna – Stanisława Kazimierza:

Przed końcem tego roku [tj. 1858 – M. K.] ojciec mój podał prośbę do Tronu o pozwolenie utworzenia dla mnie ordynacji, złożonej z domu naszego w Warszawie, Wojtkuszek, i [Wielkiej – M. K.] Brzostowicy. Prośba przyjęta została przychylnie, ale nie była jeszcze urzędownie uregulowaną, a późniejsze wypadki krajowe położyły koniec tym projektom. Zwłaszcza, że Lachowicze znajdowały się już na prawach pierworodztwa. Dotychczas nie zachodziła potrzeba utworzenia ordynacji, dlatego że pierworodny mój syn urodził się dopiero po przyjściu na świat trzech córek. Następnie zaś dochody nasze coraz bardziej się zmniejszały, a ilość dzieci wzrastała (FK. Kossakowski, 191).

Pomimo że Stanisław Kazimierz pisał, iż w późniejszych latach zaniechano uregulowania spraw związanych z ordynacją, kolejne dokumenty mówiące o majoracie poświadczają jej utworzenie i funkcjonowanie.

Do ordynacji hrabiów Kossakowskich miały być włączone wszelkie majątności rodzinne znajdujące się w Królestwie Polskim, na Ziemiach Zabrzanych oraz w Cesarstwie Rosyjskim. Z zachowanych dokumentów, spisów oraz zdjęć wiadomo, że w skład przyszłej ordynacji miały wchodzić następujące majątki z folwarkami:

- majątek lenny Lachowicze, do którego przynależały: miasto Lachowicze, folwarki: Stare Lachowicze, Ożywicze, Żerebkowicze, Zubielewicze, Hołodowicze, Mysłoboże, Litwa i Wodziażyn;
- majątek Wielka Brzostowica, do którego przynależały: miasteczko: Wielka Brzostowica, folwarki: Tetrewka, Ludwinów, Iwaszkowice, Stanisławów, Brzostowiczany, Brzostowca, Pielążyn;
- majątek Wojtkuszki, do którego przynależały: miasteczko Poszelin, folwarki: Wojtkuszki, Dziewałtów, Józefów, Antokol, Antokolek, Wolnamyśl, Kossaki, Nowe Migucze, Stare Migucze, Moszny, Barbaryszki, zaścianki: Brzozówka, Borówka, Nowosioła, Szejbaki, Alkany (ARK. LB. Wypis, k. 1);
- majątki w Cesarstwie Rosyjskim: w oremburskiej guberni – powiaty: sterlitomacki, wierchni, uralski i oremburski oraz kopalnie miedzi w archangielskim zawodzie; w penzeńskiej guberni – powiat goradiszczyński: dobra Czedajewska; w simbirskiej guberni – powiat korsuński: dobra Papuza;
- pałac mieszczący się przy ulicy Nowy Świat 19 w Warszawie¹⁸;

¹⁷ Aleksandra de Laval (21 X 1811 r. w Petersburgu, zm. 21 VI 1886 r. w Warszawie) – córka Jana Karola de Laval i Aleksandry Kozickiej (Tredern t. 1 2014, 76).

¹⁸ W zależności od dokumentu wielkości dziesięcin poszczególnych majątków były różne. Dla porównania na ogólnych wykazach majątkowych Kossakowskich majątek Lachowicze obejmował

- dodatkowo do ordynacji miała być dołączona galeria ok. 100 płócien znamiennych malarzy, znajdująca się w warszawskim pałacu w wielkiej sali herbowej (Jaroszewski 1977; Klempert 2014b, 174-176).

W 1860 roku hrabiowie Kossakowscy uzyskali odpowiedź w związku z prośbą o powołanie fideikomisu. Informacje te dość szczegółowo zachowały się w księdze hipotecznej warszawskiego pałacu:

Za przyzwoleniem Najwyższym, dozwolonym zostało stawiającym Hrabioństwu Kossakowskim, ustanowienie Majoratu z Dóbr swych w Cesarstwie i w Królestwie położonych. [...] Do rządu Dóbr tych policzonym być ma pałac stawiającej Alexandry Hr. Kossakowskiej własny, tu w Warszawie pod N^{em} 1265 A położony. Odezwą Sekretarza Stanu przy Radzie Administracyjnej Królestwa z dnia trzeciego/piętnastego bieżącego miesiąca i roku, № 21.858, tu w oryginale załączającą się, a na zasadzie opinii Dyrektora Głównego Prezydującego w Komisji Rządowej Sprawiedliwości zapadłą, stawiający zawiadomieni zostali, iż dla nadania rychlejszego skutku interesowi temu wypada, aby przed zatwierdzeniem ustawy zamierzonego majoratu, zamiar wcielenia pomienionego pałacu do składu Dóbr majorat stanowiących w Księdze wieczystej był objawionym, a zarazem aby w właściwym Dziale wykazu hipotecznego zapisanym było ścieśnienie o niemożności pałacu tego alienowania, ani żadnymi długami obciążania (APW. OP, sygn. Hipoteka 1891, Nr 1265A, k. 149-150).

W 1860 roku pierwszym z działań I ordynata było podjęcie starań o przyłączenie do majoratu biblioteki rodziny Świdzińskich¹⁹. Według ułożonego projektu hrabiowie Kossakowscy mieli wybudować przy warszawskim pałacu oddzielne pomieszczenia do przechowywania księgozbioru (Ajewski 2004), dodatkowo do tego zbioru mieli oni dołączyć swoją bibliotekę, liczącą wówczas ok. 12,5 tys. woluminów i rodzinne archiwum. Całość miała być skatalogowana i uporządkowana przez Juliana Błeszczyńskiego²⁰. W owym projekcie pojawiły się także dodatkowe punkty poświęcone samej ordynacji. Punkt ósmy zawierał informacje,

powierzchnię 7704 dziesięcin (ok. 8417 ha), majątek Wojtkuszki 2835 dziesięcin (ok. 3097 ha), majątek Wielka Brzostowica 4584 dziesięcin (ok. 5008 ha). Por. LPAH, Kossakowscy, F1279, inw. 1, sygn. 39, k. 4v, 11r, 27v; ARK. LB, Wypis ważniejszych postanowień z testamentu Stanisława Kazimierza, k. 1r; LBN, AK, F99-25, k. 1; ČDM, Ta-5236, alb. 53, p. 57, fot. 3728.

¹⁹ O bogate zbiory Świdzińskich poza Kossakowskimi starali się także Działyńscy i Krasińscy: „Świdzińscy oddają na użytek publiczny w ręce tego, com z radością przyjął, że opuszczoną przez margrabię bibliotekę Świdzińskich, Świdzińscy oddają na użytek publiczny w ręce tego, który ją utrzymać i rękojmię trwałości zakładu dać może. Trzech się zjawilo pretendntów: Działyński, Kossakowscy i Krasińscy, z tymi ostatnimi już prawie przychodzi do umowy. Ludwik Krasiński, opiekun ordynata, w imieniu jego umowę zawiera, a Adzio tak się zapalił, że nagli, aby jak najprędzej ugodę zawrzeć i żeby Kossakowscy nie ubiegli” (Kozmian t. 4, 1896, 101).

²⁰ Julian Błeszczyński (ur. 26 VII 1825 w Gąsiorowie, zm. 11 VII 1871 r. w Warszawie) – polski heraldyk i genealog, który pracował m.in. w Archiwum Głównym Królestwa Polskiego i Heroldii Królestwa Polskiego. Współpracował ze Stanisławem Kazimierzem Kossakowskim nad jego „Monografiami historyczno-genealogicznymi niektórych rodzin polskich” (Kuczyński 1994, 46).

że do powołanego majoratu stworzono status, którego jeden paragraf brzmiał: „Według statutu Ordynacji Kossakowskiej 20tu grosz czystego dochodu idzie na powiększenie biblioteki, galerii obrazów it.p. zbiorów” (ARK. LN, Projekt, k. 1-2). Z nieznanых powodów plany te upadły, a bogate zbiory Świdzińskich włączono do kolekcji ordynacji Krasieńskich („Kurier Wileński” 1860, nr 70, 745).

Po 1860 roku nie wiadomo nic o ordynacji Kossakowskich aż do 1871 roku, kiedy to w księdze hipotecznej warszawskiego pałacu poczyniono kolejne zapisy. Stanisław Kazimierz za zgodą swojej matki wykreślił z Działu III z punktu 9 wykazu hipotecznego warszawską nieruchomość, która w razie zatwierdzenia ordynacji miała być jej częścią. W dokumencie tym nie wspomniano nic o galerii, która dalej miała stanowić część majoratu (APW. OP, sygn. Hipoteka 1891, Nr 1265A, k. 264-265). Wpływ na taką decyzję mogło mieć duże zadłużenie hipoteki pałacu. Hrabina Kossakowska, pomimo przekazania siedziby synowi, pozostawała jego dożywotnią właścicielką i to ona, korzystając z możliwości, zadłużała pałac (ibidem, k. 22-25). Można również przypuszczać, że w tym momencie Kossakowscy zdecydowali się na pozostawienie ordynacji jedynie na dobrach lachowickich.

W 1872 roku zmarł Stanisław Szczęśny, a cały majątek odziedziczył jego syn – Stanisław Kazimierz. Ponownie nastał spór pomiędzy Kossakowskimi z Wojtkuszek i Marcinişzek o lenność lachowicką. W 1877 roku Stanisław Kazimierz pisał do Stanisława Dowgiałły, że w końcu należy „ukończyć interes Lachowicki”. Dodatkowo w liście tym Kossakowski wymienił swoje obowiązki i prawa jako lennika lachowickiego względem swoich sukcesorów:

Moje prawa

Z mocy konstytucji z 1562-1775 r. § I Tomu VIII Zbioru Praw. Tomu X tychże Praw: art. 494-1214-1215 i Ukazu z 1824 r. 29 Kwietnia N 29.883, lenny majątek należy do jednego starszego z rodu, nie może być ani podzielony, ani obciążony długami, ani obciążony annatami, a zatem jako lennik nie mam prawa obciążać go dla moich sukcesorów. Wszelkie więc opłaty, jakie miały miejsce, z jakiego bądź tytułu, ani mnie, ani moich sukcesorów wcale i w niczym nie obowiązują i obowiązywać nie mogą.

Moje obowiązki

Względem mego potomstwa płci męskiej pozostawić w całości Lenność bez najmniejszego ścieśnienia (LBN. AK. F99-252, k. 5).

Ostatecznie sprawę rozstrzygnął rosyjski Senat Rządzący, ogłaszając swój wyrok 24 kwietnia 1881 roku:

1. że Majątek Lachowicze w pow. Słuckim jest lennym tak ze swej natury, jak i z nadania przez Rzeczpospolitą Polską.
2. że zgodnie z konstytucjami sejmowymi polskimi z 1502 i 1775 r. i artykułem 1-szym Tomu VIII-go i artykułami 494 i 1215 Tomu X części I Zbioru Praw Cesarstwa Rosyjskiego, majątki lenne i majorackie są tej samej natury.

3. że pozwany hr. Stanisław Kazimierz Kossakowski jako jedyny potomek Michała Kossakowskiego wojewody witebskiego starszego brata pierwszego lennika dowiódł swej linii,

postanowiło:

że tenże hr. Stanisław Kossakowski jest jedynym i wyłącznym właścicielem lenności majorackiej Lachowickiej, bez obowiązku wydzielania komu bądź jakiegokolwiek części dochodów z tego majątku, lecz też i bez prawa alienowania jego i w jaki sposób obciążania – ten ukaz zatwierdzony został przez Ministerium Sprawiedliwości w d. 9 stycznia 1882 roku za numerem 19 (cyt. za Żychliński 1890, 145-146).

Tym samym na podstawie tego zapisu można stwierdzić, iż ordynacja lachowicka ostatecznie została zatwierdzona. Potwierdzać to może również fakt prowadzenia oficjalnej korespondencji wychodzącej z Zarządu Dóbr Lachowickich, która zatytułowana była: ADMINISTRACYA ORDYNACYI LACHOWICKIEJ Hrabiego Stanisława Kossakowskiego W MYSŁOBOŻU”. Z zachowanych listów wynika również, że administracja majątku nie znajdowała się w samych Lachowiczach, a w jednym z folwarków – Mysłobożu.

W 1905 roku zmarł Stanisław Kazimierz. W pozostawionym testamencie wskazano trzech synów jako głównych sukcesorów. Majątek lachowicki przypadł najstarszemu synowi – Józefowi, odtąd III ordynatowi:

Dobra Lachowickie w Mińskiej guberni położone jako lenne, z dniem mojej śmierci przechodzą niepodzielnie i w całości do syna mego Józefa, jako najstarszego z rodziny na mocy obowiązujących praw Cesarstwa Rosyjskiego i tym samym do działu nie należą. [...] Galerię obrazów znajdującą się w Wielkiej sali herbowej, a w części w saloniku czerwonym w Warszawie, według inwentarza takowej znajdującego się w moim archiwum sporządzonego przez śp. Rodziców moich, przed rejentem Marcelim Zielińskim w Warszawie w dniu 26 maja/7 czerwca 1859 roku za Nr 91/2807 zapisuję na własność synowi mojemu najstarszemu Józefowi, prosząc go, aby w całości, po jego najdłuższym życiu stała się własnością wnuka mego Stanisława, syna Józefa (ARK. LB. Odpis testamentu, k. 1-2).

Na podstawie tegoż zapisu widać, iż plany poczynione przez Stanisława Szczęsnego i jego żonę Aleksandrę z Lavalów dotyczące utworzenia ordynacji ze wszystkich dóbr będących w posiadaniu Kossakowskich upadły. Ostatecznie można stwierdzić, że sama ordynacja składała się z majątku lachowickiego i galerii warszawskiej. Pozostałe majątki zostały rozdzielone na poszczególnych spadkobierców: Józef dodatkowo otrzymał Wielką Brzostowicę, Michał Stanisław majątności po babce w Cesarstwie Rosyjskim, a Jan Eustachy rodzinny dom w Wojtkuszkach. Pałac warszawski dziedziczyły wszystkie dzieci Stanisława Kazimierza oraz jego ostaniana żona – Zofia Bower de Saint Clair (ibidem, k. 1-2).

Po śmierci III ordynata, czwartym i ostatnim właścicielem Lachowicz został jego syn – Stanisław. Jedynym dokumentem źródłowym wspominającym

majorat Kossakowskich jest życiorys ostatniego ordynata, sporządzony przez jego syna – Andrzeja. W dokumencie tym, Kossakowski pisał, że staraniem jego ojca fideikomis został zniesiony pomiędzy 1923 a 1924 rokiem (ARK. LB. Stanisław Kossakowski). Informacja ta nie znajduje jednak potwierdzenia w innych źródłach oraz opracowaniach.

Ordynacja hrabiów Kossakowskich na Lachowiczach wspominana jest nieczęsto w źródłach oraz opracowaniach i są to raczej informacje powielane od Żychlińskiego i innych genealogów oraz heraldyków. Nawet współczesne opracowania sięgają do herbarzy opracowanych w XIX wieku. Do tej pory majorat utworzony przez Kossakowskich nie doczekał się dokładnego opracowania ze względu na brak źródeł. Pomimo zachowanego bogatego archiwum Kossakowskich brak jest informacji o ordynacji, poza nielicznymi, pojedynczymi listami i kartami w księgach urzędowych. Pomimo małej liczby dokumentów wspominających fideikomis Kossakowskich można uznać, że faktycznie istniał od momentu jego powołania w 1858 roku aż do jego zniesienia przez ostatniego ordynata w 1923/1924 roku lub też ustawę znoszącą ordynacje rodowe 1939 roku.

Na koniec należy również wspomnieć, że podczas II wojny światowej stacjonująca armia radziecka w Wielkiej Brzostowicy – siedzibie ordynatów, wywiozła cenniejsze archiwa, galerię oraz przedmioty do Leningradu, reszta uległa zniszczeniu na korcie tenisowym. Nie wiadomo, czy wśród tych dokumentów znajdowały się również te poświęcone majątkowi w Lachowiczach. Zapewne dalsze badania pozwolą dogłębniej opracować ten problem.

Bibliografia

Źródła

- Archiwum Państwowe w Warszawie. Oddział w Pułtusk:
sygn. Hipoteka 1891, 1892. Nr 1265A. Księga hipoteczna pałacu przy Nowym Świecie 19.
- Archiwum Rodzinne Kossakowskich (ARK). Linia Brzostowicka (LB):
KOSSAKOWSKI A., Stanisław Kossakowski (1901-1961).
Odpis testamentu Stanisława Kazimierza Kossakowskiego.
Wypis ważniejszych postanowień z testamentu Stanisława Kazimierza Korwin-Kossakowskiego.
- Archiwum Rodzinne Kossakowskich (ARK). Linia Nidocka (LN):
Projekt umieszczenia Biblioteki Świdzińskich przy Ordynacji Kossakowskich.
Notatki dla pamięci Stanisława Szczęsnego.
- Fundacja Kossakowskiego:
KOSSAKOWSKI S. K., Wspomnienia z przeszłości spisane dla dzieci i wnuków. I.
- KOŁŁATAJ, H. (1793), O ustanowieniu i upadku konstytucji polskiej 3go maja 1791 r. Metz.
- KOŹMIAN, A. E. (1896), Listy... (1829-1864), t. 4. Lwów.
- Litewska Biblioteka Narodowa w Wilnie (LBN). Archiwum Kossakowskich (AK):
F99-17. Zygmunt III Waza Król Polski mianuje Franciszka Nikodema Kossakowskiego Starostą Łomżyńskim.

- F99-25. Ogólna wiadomość dóbr Wielko Rosyjskich i pałacu Warszawskiego JW Hrabiny Alexandry z Hr. de Laval Hrabiny Kossakowskiej w roku 1866 po uregulowaniu tych Dóbr sformowana przez Hr. Stan. Kaz. Kossakowskiego i sekr. Stefana Perkiną.
- Korespondencja Stanisława Kazimierza Kossakowskiego, List do Stanisława Dowgiałły z 6 września 1877 roku.
- Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne (LPAH). Kossakowscy. F1279. inw. 1:
sygn. 39. Spis obywateli różnych guberni litewskich posiadających więcej 1,000 dziesięcin czyli 50 włók.
sygn. 79. Korespondencja Rodziny Kossakowskich od R. 1800 do R. 1877. XVI.
sygn. 84. Korespondencja Rodziny Kossakowskich od R. 1800 do R. 1877. XXI.
- Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne (LPAH). Wileńska Izba Państwowa. F515. III. Lista rewizyjna szlachty województwa wileńskiego.
- Narodowe Muzeum Sztuki M. K. Čiurlionisa w Kownie (ČDM). Ta-5236. alb. 53. p. 57. fot. 3728. Kopia planów posiadłości Szambelana Dworu Jego Cesarskiej Wysokości Rady Stanu Hrabiego Stanisława Stanisławowicza Kossakowskiego wykonane w skali 1 mila na cal angielski przez mierniczego S. Gławankowa.
- Ustawa z dnia 13 lipca 1939 r. o znoszeniu ordynacji rodowych. W: Dziennik Ustaw nr 63, poz. 416 i 417.

Opracowania

- AFTANAZY, R. (1992), Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. II: województwa brzesko-litewskie, nowogródzkie. Wrocław.
- AJEWSKI, K. (2004), Zbiory artystyczne Biblioteki i Muzeum Ordynacji Krasińskich w Warszawie: losy, ludzie, znaczenie. Warszawa.
- BAIRAŠAUSKAITĖ, T. (1997), O litewskich marszałkach gubernialnych i powiatowych (do 1863 r.). W: Przegląd Wschodni. IV/2(14), 434.
- DOBROWOLSKA, W. (1937), Chodkiewicz Jan Karol. W: Polski słownik biograficzny. III. Wrocław/Warszawa/Kraków, 367-368.
- HOMOLA, I. (1968-1969), Kossakowski Józef Dominik. W: Polski słownik biograficzny. XIV. Wrocław/Warszawa/Kraków, 274-276.
- JAROSZEWSKI, T. S. (1977), Pałac Kossakowskich. Warszawa.
- JEL[SKI], A. (1884), Lachowicze. W: Sulimierski, F./Chlebowski, B./Walewski, W. (red.), Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. V. Warszawa, 56.
- KLEMPERT, M. (2014a), Między Warszawą a Petersburgiem. Kariery członków rodziny Kossakowskich w XIX wieku. W: Kołodziejczyk, A./Janicka, I. (red.), Litwa i jej sąsiedzi w relacjach wzajemnych (XIV-XIX w.). Olsztyn, 138-142.
- KLEMPERT, M. (2014b), Dzieje fortuny rodu Kossakowskich. W: Kierski, K. A./Klempert, M. /Śliczyńska, J. E. (red.), Doktoranckie spotkania z historią. Olsztyn, 174-176.
- KLEMPERT, M. (2015), Kossakowscy – polsko-litewski ród. Przyczynek do studium genealogicznego rodziny. W: Meritum. VII, 45-50.
- KLEMPERT, M. (2017), Wywód szlachecki „Familii Hrabów Korwin Kossakowskich”. W: Echa Przeszłości. 18, 337-347.
- KONOPCZYŃSKI, W. (1968-1969), Kossakowski Szymon Marcin. W: Polski słownik biograficzny. XIV. Wrocław/Warszawa/Kraków, 288-293.
- KOROTYŃSKI, W. (1872), Stanisław hr. Kossakowski. W: Tygodnik Ilustrowany. X/237, 14.
- KOSSAKOWSKA-SZANAJCA, Z. (1968-1969), Kossakowski Józef Antoni. W: Polski słownik biograficzny. XIV. Wrocław/Warszawa/Kraków, 276-278.

- KOŚCIŃSKI, K. (1906), Polskie ordynacje i związki rodzinne ze szczególnym uwzględnieniem ordynacji książąt Sułkowskich. Poznań.
- KOWALSKI, M. (2013), Księstwa Rzeczypospolitej. Państwo magnackie jako region polityczny. Warszawa.
- KUCZYŃSKI, S. K. (1994), Błeszczyński Julian. W: Prosińska-Jackl M. (red.), Słownik historyków polskich. Warszawa, 46.
- Kurier Wileński 1860, nr 70, 745.
- LULEWICZ, H. (1992-1993), Sapieha Jan Stanisław. W: Polski słownik biograficzny. XXXIV. Wrocław/Warszawa/Kraków, 624-629.
- MELEŃ, A. (1929), Ordynacje w dawnej Polsce. Lwów.
- PALKIJ, H. (1994), Sapieha Jerzy Felicjan. W: Polski słownik biograficzny. XXXV. Warszawa/Kraków, 16-18.
- PODHORECKI, L. (1997), Dzieje rodu Chodkiewiczów. Warszawa.
- REYCHMAN, J. (1968-1969), Kossakowski Stanisław Szczęsny. W: Polski słownik biograficzny. XIV. Wrocław/Warszawa/Kraków, 286-287.
- Sapiehowie. Materiały historyczno-genealogiczne i majątkowe wydane nakładem rodziny. II (1891)/ III (1894) Petersburg.
- SZYBIAK, I. (1795), Massalski Ignacy Jakub. W: Polski słownik biograficzny. XX. Wrocław/Warszawa/Kraków, 135-139.
- TREDERN B. de (2014), Les Passeurs de la Volga au temps de Pierre le Grand, et leurs descendants. I. Aix-en-Provence, 76.
- ZIELIŃSKA, Z. (1975), Massalski Michał Józef. W: Polski słownik biograficzny. XX. Wrocław/Warszawa/Kraków, 141-143.
- ZIELIŃSKA, Z. (1977), Ordynacje w dawnej Polsce. W: Przegląd Historyczny. 68/1, 27.
- ŻYCHLIŃSKI, T. (1890), Złota księga szlachty polskiej. XII. Poznań.